

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

Вісник
Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди

«ФІЛОСОФІЯ»

Випуск 51

Харків
ХНПУ 2018

УДК 130.2(0893)

ORCID 0000-0002-3257-8267

ТЕРАПЕВТИЧНА ФУНКЦІЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ ЕСЕЇСТИКИ

Ю.Ю. Кобзева, аспірант кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди

Все з більшою парадоксальністю проявляє себе сучасна духовна ситуація: гостре напруження між претензіями розуму, науки, раціональності з одного боку, і зривами суспільної свідомості в ірраціональну стихію насильства, містицизму з іншого. Людина прагне до більшої індивідуальності і свободи, при цьому відчуваючи відсутність цієї самої індивідуальності, самозаперечення, втечи від себе і розпиленням; вона (людина) все більш самотна і проблематична. Тому роль рефлексуючого інтелектуала і складається не в зведенні всього до абстрактного, а у відкриванні і множенні можливості буття і його осмислення. Філософування через есеїстику, на наш погляд, зараз є в авангарді в плані переосмислення співвідношення теорії і практики як індивідуальна терапія творчістю, що не дозволяє прогресувати забуттю Себе.

Ключові слова: філософська антропологія, саморефлексія, інтенція, есей, інтерпретація, інтуїція, досвід, мовна автономія, терапія.

Філософське поняття про людину в сучасних умовах є ключовим елементом теоретичного усвідомлення людиною її життєвих проблем, завдань існування, положення і покликання в світі. Не тільки філософсько-антропологічні, а й інші значні філософські концепції нашого часу, незалежно від домінуючої в них проблематики, містять певне розуміння природи і сутності людини. У будь-якому контексті, позитивному або негативному, звернення філософії до проблеми людини представляється явищем необхідним і навіть неминучим в сучасному житті. В силу специфіки методів і форм свого пізнання і тлумачення людини філософи і, в першу чергу, спеціально зорієнтована на людину філософська антропологія, враховуючи її зв'язки та взаємозалежність від конкретно-наукового знання (біологія, фізіологія, психологія, генетика) та інших джерел пізнання, в якості предмета дослідження має не конкретний людський індивід в буквальному сенсі, а узагальнену, типову модель людини як конкретної і родової істоти. Завдання філософії при цьому полягає у виробленні нового способу і розуміння людини, сформованого конкретно-історичною епохою, культурою, що характеризують його не тільки як певну фактичну даність поточного часу,

а й як істоту, яка звернена в майбутнє в світлі відповідного ідеалу людини, того, яким належить йому бути, щоб виправдати своє життя, успішно справитися з насущними життєвими проблемами. У своєму змісті, в життєдіяльності філософія, в даному випадку філософія людини, або філософська антропологія, є не просто відображенням існуючої реальності, вона виступає в якості самостійного фактора духовної культури, в якому життя людини набуває певний смисл, знаходить своє поглиблення і розвиток.

Сучасні концепції людини, незважаючи на відмінності, які містяться в них про природу і сутність людини, з'єднує одна спільна особливість – їх антиметафізична спрямованість. Сьогодні панують філософські концепції, що відкидають успадкований від минулого філософський образ людини. В них метафізичні виміри або класичні зразки оголошуються невиправданими і непотрібними, а метафізика і разом з нею традиційна філософія розцінюються як не подолані стадії духовного розвитку. На їх місце заходять, з одного боку, екзистенційно-феноменологічні і антропологічні вчення, що трактують людину з його конкретної життєвої ситуації, з різних форм його індивідуального буття, з іншого боку, наукові теорії, покликані замінити власне філософські вчення. Метафізика, релігія і філософія розглядаються як вторинні явища культури. Зростання наукового знання про людину, яке верифікується раціональними критеріями, створює враження реальних можливостей достовірного пояснення природи і сутності людини. Сучасна наука накопичила дійсно величезний матеріал про різні сторони життєдіяльності людини. Але чи сприяє це цілісному розумінню людської особистості? Апеляція до людини стає зайвою, оскільки сама людина не здатна уникнути зайвого впливу системи. При цьому проголошується смерть людини (Фуко). Насправді ж за цим потоком знання ховається порожнеча, відсутність «спасаючого» філософського знання про людину. Наука сьогодні користується величезним визнанням і вона цілком це заслуговує. Але ця її популярність породжує і невиправдані очікування, віру в її здатність вирішувати всі проблеми людського існування. «Від неї чекають вирішення

всіх проблем,— пише К. Ясперс, — всепроникне пізнання буття в цілому і допомоги у всіх бідах, надія є, по суті, науковим забобоном [11, с. 146].

У ситуації, що склалася, надзвичайно гостро постало питання про місце і роль суб'єктивно-людського фактора в сучасному історичному розвитку, про головні завдання і цінності, яким повинна бути підпорядкована дійсність, про відповідальність кожної людини у визначені власної долі, так і долі країни, всього людства. Лише людина володіє традицією і мовою, в психологічному відношенні пам'яттю, здатністю думати, заперечувати, планувати, малювати, фантазувати. Тільки вона (людина) може знати про свою смертність, кохати, дивуватися, пізнавати, «опредмечивать» свої задуми та ідеї, створювати щось нове. Саме в практичній і творчій діяльності людина виступає в усій цілісності своєї істоти, в її конкретних формах реалізується єдність тілесного і духовного, матеріального і ідеального, апріорного і конкретного, ідеалів і дійсності. Есеїстична творчість покликана зробити щеплення до недогматичного мислення. За своєю природою мислення і має бути недогматичним. Несвободи і догматики людині вистачає завжди і скрізь, свобода і недогматичне мислення у вічному дефіциті. Навколо таких понять, як свобода та догма і склався такий жанр, як есеїстика. Есей — це ж завжди досвід, а значить подолання, можливість не відчувати страх перед проблемами; промовляння життєвих ситуацій дає своєрідний терапевтичний ефект, що не претендує на непогрішність. Тільки первинна творча робота вносить вклад в філософію творчості. Якщо ви філософ, якщо вас дійсно цікавлять філософські проблеми, якщо вам є, що сказати, то ви будете завжди відчувати непереборне бажання написати свою «сповідь», описати свій досвід, свої роздуми, пошук рішення. Сам же цей процес — пошуку, розчарування, знахідки — доставляє ні з чим не порівнянне задоволення. Есеїстика дає можливість простежити зв'язок між зовнішнім, тим більше внутрішнім життям в його філософсько-літературному вираженні, досягнути своєрідності і поступове зростання цього внутрішнього життя, розвиток індивідуальних обдарувань разом з безпосередніми і непрямими впливами на них, що йдуть

від виховання, навколишнього середовища, життєвих подій, кола читання, духу часу. На початку ХХ століття людство знов звертається до проблеми цілісності людського буття. Актуалізується ця проблема через необхідність поєднання філософської антропології, психоаналізу та арт-терапії як способів набуття глибинної цілісності людини [9, с. 6].

Філософське мистецтво завжди розгортається через з'єднання образу та персони, яка філософствує. Те, що в теоретичній філософії здійснюється через понятійне виведення і доказ, а у філософській есеїстиці виявляється у вигляді вільної взаємодії смислообразів-ідей, у філософському мистецтві досягається через вільну гру і спілкування смислообразів-персонажів[10, с. 19].

Для Ф. Ніцше вся його філософія – це унікальний експеримент руйнування в собі «тварі» і створення «творця». Творчість, політ думки, поверх моралі, і все, що тисне на свободу, – ось самолікування цього «божевільного» генія. Творчість Ніцше – це постійне подолання себе, до знемоги. І єдине, що дає радість буття і насолоду – це постійне звернення до письменницької праці. Встигнути б мовити, не розплескати чіткість думки, подолати мову – все це вихлюпнулося в афористичну манеру письма. Подолання всякої систематики, та й як інакше, адже можна говорити все і не можна говорити нічого, не потрапляючи в Бастилію. «Я должен научиться играть на своем стиле, как на клавиатуре, но играть не заученные пьесы, а свободные фантазии, свободные в максимальной степени»[6, с.27]. Таким чином в генії грала музика слова. Дуже близьким за духом до Ніцше вважав себе Н. Бердяєв, який бачив в ньому потребу в ентузіазмі, в екстазі, що виступало дисонансом з гидливим ставленням до дійсного життя. У «Самопізнанні» Бердяєв порівнює різні типи есеїстичного філософування – це і щоденники, і сповіді, спогади, але не в такий спосіб хотів філософ сказати про себе. Зробити над собою акт самопізнання як людини і як особистості – «Я никогда не писал дневника. Я не собираюсь публично каяться. Я не хочу писать воспоминания о событиях в моей жизни и эпохи... Это не будет и моей автобиографией... Если это и будет автобиографией, то автобиографией

философской, историей духа и самопознания»[1, с. 3]. Це філософське пізнання як акт осмислення самого себе і як можливість перемогти смертність часу. Адже перемога над смертоносним часом завжди була провідним мотивом життя філософа. Подолання часу, де завжди є місце смерті – це давало терапевтичний ефект для самого письменника. При цьому дуже важливим був і психологічний аспект осмислення своєї особистості, своєї долі. Бердяєв виступає в автобіографії як психотерапевт, він шукає витoki свого Я, бачить протиріччя в тому, що «..с одной стороны, я переживаю все события моей эпохи, всю судьбу мира, как события, происходящие со мной, с другой стороны, я мучительно переживаю чуждость мира, далекость всего, мою неслиянность ни с чем»[2, с. 4]. Як влучно філософ визначає свій духовний стан, який схож з тугою, визначає тип своєї особистості – «Я людина драматична». «Самопізнання» представляє довгий сеанс психотерапії, який здійснюється самим пацієнтом з самим собою, з найбільшою простотою і прямою, без художньої інтонації – «Меня интересует не столько характеристика среды, сколько характеристика моих реакций на среду» [3, с. 7].

Все з більшою парадоксальністю проявляє себе сучасна духовна ситуація: гостре напруження між претензіями розуму, науки, раціональності з одного боку, і зривами суспільної свідомості в ірраціональну стихію насильства, містицизму з іншого. Сама ж постмодерна культура маніфестує себе як в гібридизації організації суспільного життя (тяжіння до права, креативним і сильним особистостям, науково обґрунтованих рішень і одномоментне занурення в астрологію, містицизм, тоталітарне сектантство), так і в гібридизації жанрів сучасного дискурсу. Людина прагне все до більшої індивідуальності і свободи, при цьому відчуваючи відсутність цієї самої індивідуальності, самозаперечення, втеча від себе і розпиленням; вона (людина) все більш самотня і проблематична. Тому роль рефлексуючого інтелектуала і складається не в зведенні всього до абстрактного, а відкриванні і множенні можливості буття і його осмислення. Філософування через есеїстику, на наш погляд, зараз є в авангарді в плані переосмислення співвідношення теорії і практики і як індивідуальна терапія творчістю, що не

дозволяє прогресувати А забуттю Себе, несвідомому страху-тузі, страху-томлінню (в традиції Хайдеггера). Бердяєва філософська думка завжди рятувала від туги «життя», від її каліцтва. Філософ протиставлює «буття» «творчості», так як творчість є проривом, вона підноситься над життям і спрямована до трансцендентного. Творчість викликала у філософа образ іншого, ніж це «життя».

«У меня была непреодолимая потребность совершить свое предназначение в мире, писать, впечатлевают свою мысль в мире. Если б я постоянно не реализовывал себя в писании, то, наверное, у мене произошёл бы разрыв кровеносных сосудов», – так Бердяев пояснює для себе терапію творчістю [4, с. 34]. Для нього творчість була метафізичним криком про самотність, тугу, свободу, бунтарство, жалість, сумнів духу.

Філософська думка активно освоює прикордонні простори на стику літератури, поезії, мови. Акт філософування, перш за все, втілюється через слово. Філософська думка отримує імпульс від енергії слова. Сам акт промовляння, вимовляння являє собою терапевтичне дійство, де «лікування» відбувається нерідко до моменту «встановлення діагноза». Філософія з моменту свого зародження у стародавньому світі складалася не тільки як теоретична форма духовного освоєння світу, яка спрямована на визначення і обґрунтування першопринципів буття, а й як особлива форма опанування культури себе – турботи про себе шляхом удосконалення своєї душі за допомогою розуму, як мистецтва жити [7, с.51]. Людина не може примиритися з нескінченністю світу і власної кінцівкою. У після платонівській традиції філософія мистецтва жити як практика зближується із лікувальною діяльністю. М. Фуко акцентує на спільності концептуального поля і понятійного каркасу медицини і філософії і додає, що ТЕРАПІЯ грецькою означає одночасно лікуватися, служити самому собі і почитати самого себе [8, с. 115]. Досвід переживання невимовного і одночасна несумісність цього невимовного зі звичайним словом, викликає до життя есеїзм як творчий метод, який дозволяє отримати цілісне уявлення про себе в цілому, зрозуміти

неминучість різниці і певного конфлікту між зовнішнім, реальним світом і внутрішнім суб'єктивним, між тим, що може бути, має бути і тим, що є тут і зараз. Це розуміння, заломлення через призму метафори есеїстичної форми сприйняття буття приносить заспокоєння, а значить, в якійсь мірі, і лікування від незрозумілого, виснажливого страху і тремтіння. Це самодослідження за допомогою будь-якої художньої форми, яка приходить з емоційних глибин. Це не зводиться і до створення приємної картини. Для Ніцше здоров'я означало не свободу від хвороби, а здатність людини впоратися з цим завданням. Саме ця здатність актуалізується в процесі творчості. Текст використовується в цілях вивільнення, полегшення. Несвідоме, яке приховується внутрішньої цензурою, не тільки проявляється, але й усвідомлюється. Таким чином здійснюється екзистенційний праксис – праксис людського життя, конкретизується в різноманітті жанрів філософського дискурсу (це і афоризмотерапія, логотерапія, казкотерапія, сповідь, щоденники, есеїстика, ведення блогів). Будь-який з цих жанрів може виступати як самотерапія, так і в контексті традицій екзистенційного наставництва як «стимул», «стусан», «точка відліку», «точка зборки» досвіду, в якому люди знаходять екзистенційні підстави для відновлення відчуття повноти життя.

Грем Грін, англійський романіст, драматург, журналіст в автобіографічній книзі «Пути спасения» пояснює, що для нього є труд письменника і що рятує його в житті – «Так возникли очерки, в которых я вспоминал то случаи из жизни, то беспокойные места, куда меня заносило, непонятно зачем. Теперь, правда, мне ясно, что и туда, и к письменному столу меня вели пути спасения. Как я написал в этой книге, что писательский труд – это форма терапии, и мне непонятно, как спасаются от безумия, тоски и панического страха, которые подстерегают человека на каждом шагу, те, кто не пишут книг, не сочиняют музыки, не рисуют картин. Оден говорил, что «свой путь спасения нужен каждому человеку как крепкий сон и еда»[5, с. 2].

Багато авторів відносяться до письменництва як до терапії. Рей Бредбері говорив, що, коли він не пише кілька днів – він починає вмирати. І йому

досить пару годин попрацювати, щоб зарядитися енергією. Хтось за допомогою письменництва позбавляється від своїх страхів, як, наприклад, Стівен Кінг. Для нього головна перевага письменницького ремесла в тому, що можна створювати власні світи, які влаштовують нас набагато більше, ніж той, в якому ми живемо.

Деякі надихаються власними страхіттями як англійська письменниця, романістка, есеїстка Джин Рис. Для неї література – це свого роду терапія, щоб позбутися тої хандри, яка пригинає Джин до землі. Ще дитиною вона зрозуміла, що якщо знайти потрібні слова, то цей сум пройде. Лауреат Пулітцерівської премії Една Фарбер досить сумно висловлювалась щодо особистостях письменників і про себе в тому числі, – щоб писати добре і переконливо, потрібно отруїтися емоціями, – неприязнь, невдоволення, образи, нападки, гнівний протест, почуття несправедливості – все це, переконана Фарбер відмінне паливо для творчості.

Еміль Чоран, песиміст від філософської есеїстики, додає, що сам процес створення есеїв та оповідань дає можливість помірятися силами з Творцем, перевершити його за допомогою всього лише слова – ось чого шукає письменник-філософ. Для Чорана нема нічого біднішого, чим просто слова і, тим не менш, за їх допомогою досягаєш небувалого щастя, приходиш до граничного розширення свого "Я", коли залишаєшся абсолютно один і не відчуваєш гніту не від кого. Митець «харчується» силами раю і пекла, з тією лише різницею, що перший, переконаний Е. Чоран, ми лише сумно вловлюємо, тоді як інший маємо можливість бачити і відчувати. Філософ часто запитував себе, щоб з ним сталося, якщо б він втратив здатність «марать» папір. Писати – значить відбиватися від докорів і образ, позбавлятися своїх секретів. Письменник – це божевільний, який користується вигадками-словами, щоб вилікуватися. Сучасна людина безумовно потребує філософської терапії у сенсі окресленого античною філософською традицією мистецтва жити як виховання душі за допомогою розуму і побудові свого власного життя.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н.А. Самопознание: Опыт философской автобиографии. – М.: Мысль, 1990. – С. 3
2. Бердяев Н.А. Самопознание: Опыт философской автобиографии. – М.: Мысль, 1990. – С. 4.
3. Бердяев Н.А. Самопознание: Опыт философской автобиографии. – М.: Мысль, 1990. – С. 7.
4. Бердяев Н.А. Самопознание: Опыт философской автобиографии. – М.: Мысль, 1990. – С. 34.
5. Грэм Грин. Часть жизни [Электронний ресурс] – Режим доступу: http://rumagic.com/ru_zar/religion_rel/trushova/13/j2.html
6. Ницше Ф. Соч. В 2 т. Т.1. Литературные памятники /Составление, редакция К.А.Свасьян; Пер. с нем. – М.; Мысль, 1990. – С.27.
7. Степаненко І.В. Терапевтична функція філософії в контексті особистісно орієнтованих стратегій вищої освіти // Філософська антропологія, психоаналіз та арт-терапія: перспективність взаємодії: підхід філософської антропології як метаантропології: збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції, 30-31 березня 2016 р./ За ред. Хамітова Н.В. – К.: Інтерсервіс, 2016. – С.51.
8. Фуко М. Герменевтика суб'єкта: Курс лекцій, прочитаних в Коллеж де Франс в 1981-1982 учебном году / М.Фуко; Пер. с фр. А.Г. Погоняйло. – СПб: Наука, 2007. – С.115.
9. Хамітоф Н. Цілісність людини як критерій і результат поєднання філософської антропології, психоаналізу і арт-терапії: підхід метаантропології // Філософська антропологія, психоаналіз та арт-терапія: перспективність взаємодії: підхід філософської антропології як метаантропології: збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції, 30-31 березня 2016 р./ За ред. Хамітова Н.В. – К.: Інтерсервіс, 2016. – С.6.
10. Хамітов Н. Там же. – С. 19.
11. Jaspers K. Vom Ursprung and Ziel der Geschichte. S / 146.

References

1. Berdyaev N.A. Samopoznanie: Opyt filosofskoj avtobiografii. – M.: Mysl', 1990. – S.3
2. Berdyaev N.A. Samopoznanie: Opyt filosofskoj avtobiografii. – M.: Mysl', 1990. – S.4.
3. Berdyaev N.A. Samopoznanie: Opyt filosofskoj avtobiografii. – M.: Mysl', 1990. – S. 7.
4. Berdyaev N.A. Samopoznanie: Opyt filosofskoj avtobiografii. – M.: Mysl', 1990. - S.34.
5. Grehm Grin. CHast' zhizni [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu: http://rumagic.com/ru_zar/religion_rel/trushova/13/j2.html
6. Nicshe F. Soch. V 2 t. T.1. Literaturnye pamyatniki /Sostavlenie, redaktura K.A.Svas'yan; Per. s nem. – M.; Mysl', 1990. – S.27.
7. Stepanenko I.V. Terapevtichna funkciya filosofii v konteksti osobistisno orientovanih strategij vishchoi osviti // Filosof's'ka antropologiya, psihoanaliz ta art-terapiya: perspektivnist' vzaemodii: pidhid filosof's'koї antropologii yak metaantropologii: zbirnik naukovih prac' Mizhnarodnoї nauково-praktichnoї konferencii, 30-31 bereznya 2016 r./ Za red. Hamitova N.V. – K.: Interservis, 2016. – S.51.
8. Fuko M. Germenevtika sub"ekta: Kurs lekcij, prochitanyh v Kollezh de Frans v 1981-1982 uchebnom godu / M.Fuko; Per. s fr. A.G. Pogonyajlo. – SPb: Nauka, 2007. - S.115.
9. Hamitof N. Cilisnist' lyudini yak kriterij i rezul'tat poednannya filosof's'koї antropologii, psihoanalizu i art-terapii: pidhid metaantropologii // Filosof's'ka antropologiya, psihoanaliz ta art-terapiya: perspektivnist' vzaemodii: pidhid filosof's'koї antropologii yak metaantropologii: zbirnik naukovih prac' Mizhnarodnoї nauково-praktichnoї konferencii, 30-31 bereznya 2016 r./ Za red. Hamitova N.V. – K.: Interservis, 2016. – S.6.
10. Hamitov N. Tam zhe. – S. 19.
11. Jaspers K. Vom Ursprung and Ziel der Geschichte. S / 146.

ТЕРАПЕВТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ФИЛОСОФСКОЙ ЭССЕИСТИКИ

Ю.Ю. Кобзева

Все с большей парадоксальностью проявляет себя современная духовная ситуация: острое напряжение между претензиями ума, науки, рациональности, с одной стороны, и срывами общественного сознания в иррациональную стихию насилия, мистицизма, с другой. Человек стремится все к большей индивидуальности и свободе, но при этом он (человек) все болем одинок и проблематичне. Философская эссеистика сейчас находится в авангарде переосмысления соотношения теории и практики, и как индивидуальный терапевтический праксис в контексте личностных стратегий.

Ключевые слова: философская антропология, саморефлексия, интенция, эссеистика, интерпретация, ,опыт, языковая автономия, терапия.

THERAPEUTIC FUNCTION OF PHILOSOPHICAL ESSAYISM

Y.Y. Kobzeva

Spiritual condition of the modern world represents a greater paradox: acute tension between the claims of reason, science, rationality on the one hand, and the disruption of social consciousness in the irrational element of violence, and mysticism on the other. Postmodern culture is seen through hybridization of social life organization (pursuit for law, creative and strong personalities, scientifically sound decisions and one-time immersion in astrology, mysticism, totalitarian sectarianism) and in the hybridization of the genres of modern discourse. A man aspires to greater individuality and freedom, while feeling the lack of this very individuality, self-denial, escaping from oneself and spreading oneself too thin, he (the man) is increasingly lonely and problematic. Therefore, the role of reflexive intellectual consists not only in summing up everything for the abstract but the discovery and increasing the possibilities of being and its comprehension. Philosophy through essayism, in our opinion, is now at the forefront in terms of rethinking the relationship between theory and practice and as individual therapy by creativity that does not allow negligence of oneself to progress, unconscious fear-grief or fear-anguish to advance. Philosophical thought receives an impulse from the word's energy. The act of speaking, pronouncing is therapeutic itself, where "treatment" occurs often before the "diagnosis". Man does not tolerate the infinity of the world as well as his own finiteness. Experiencing the unutterableness and simultaneous incompatibility of this unutterableness with the usual word brings to life the essayism as a creative method that allows you to get a holistic view of yourself, the world as a whole, to understand the inevitability of the difference and a certain conflict between the external, real world and the internal subjective. Between what may happen, should happen and what happens here and now. This understanding, the refraction through the prism of a metaphor, an essayist form of perception of being brings reassurance, and hence, to some extent, treatment from obscure, exhausting fear and trembling.

Thus, the existential praxis is performed – the praxis of human life. It is specified in the variety of genres of philosophical discourse (these are aphorism therapy, logotherapy, fairy-tale therapy, confession, diaries, essay writing, blogging). Any of these genres can serve as a self-therapy, as well as be presented in the context of existential mentoring aka the "stimulus", "knock", "starting point", "assembly point" of the experience in which people find existential grounds for restoring the sense of life completeness.

Keywords: philosophical anthropology, self-reflection, intention, essay, interpretation, intuition, experience, linguistic autonomy.